

14 ביוני 2020

קורונה ועידן הפוסט-אמת: תפקידן של עובדות במדיניות ציבורית

סיכום כנס בינלאומי מקוון

רועי שולמן

מגפת הקורונה התפרצה בעידן המכונה "פוסט-אמת", שבו דומה שעובדות זוכות לחשיבות פחותה ביחס לאמונות, רגשות ודעות. השילוב של עידן הפוסט-אמת עם המגפה החריגה עורר שאלות רבות על אודות תפקידן של העובדות בהתמודדות איתה, וכן לגבי ההשלכות ארוכות הטווח הפוטנציאליות של המגפה על עידן הפוסט-אמת. ב-27 במאי ערכה תוכנית ליפקין-שחק במכון למחקרי ביטחון לאומי כנס בינלאומי מקוון, במטרה לדון בשאלות אלו. הדוברים בכנס היו מומחים מתחומי הרפואה, האקדמיה ומכוני מחקר, התקשורת המסורתית והמדיה החברתית. מסמך זה מסכם את הרעיונות המרכזיים שעלו במהלכו. הדיונים נגעו בשאלה האם משבר הקורונה הוא תוצר של עידן הפוסט אמת, ואם כן - באיזה אופן?; מה היה תפקודם בזמן המשבר של הקהילה המדעית, המדיה המסורתית והמדיה החברתית, המהווים בעת הנוכחית את מוסדות בירור ותיווך האמת? שאלה נוספת שעלתה הייתה מה אפיין את אמון הציבור במוסדות הללו בזמן המשבר, וכיצד סביר שיחולו שינויים בהקשר זה לאחריו?

משתתפי הכנס: סגן ראש המכון לענייני מחקר, תא"ל (במיל') איתי ברון, שהנחה את הכנס; ד"ר גינפר קבנו ממכון ראנד; פרופ' סטיב פולר מאוניברסיטת וורוויק; ד"ר עופר פרידמן מאוניברסיטת קינגס קולג'; פרופ' קובי מורן גלעד מאוניברסיטת בן גוריון; פרופ' איילת ברעם-צברי מהטכניון; ד"ר תומר שדמי ממרכז הסייבר באוניברסיטה העברית והמכון למחקרי ביטחון לאומי; אטילה שומפלבי מאתר Ynet ומהמכון למחקרי ביטחון לאומי; וסר פרופ' לורנס פרידמן מאוניברסיטת קינגס קולג'.

תופעת הקורונה בעידן הפוסט-אמת

אין מחלוקת על כי תקופת מגפת הקורונה התאפיינה בבלבול ובחוסר הבנה בקרב הציבור ומקבלי ההחלטות. מה גרם לכך?

אפשרות אחת היא, שמקור חוסר הוודאות הוא מחסור בידע – הקורונה היא נגיף שמאפייניו היו (ועודם במידה רבה) לא ידועים. תחושות אלו נבעו מחוסר הידע, שבגינו קשה לענות על שאלות בנוגע להתפשטות הנגיף, משך המשבר ודרכי ההתמודדות עמו. צפוי ומוכן שבתקופת חוסר ידע יופיעו תופעות של שרלטנות, מיסאינפורמציה או טעויות, ואלה אינן תופעות הנובעות מעידן הפוסט-אמת, אלא הן תוצאה של צורך למלא את החלל הנובע ממידע חלקי בלבד בזמן המשבר.

אפשרות שנייה היא, שמשבר הקורונה הוא דווקא תופעה ייחודית המהווה את הביטוי המובהק ביותר של סכנות עידן הפוסט-אמת: תקופת המגפה מתאפיינת בחוסר אמון מוגבר במוסדות, חוסר הסכמה על עובדות, וטשטוש הגבול שבין דעה ועובדה. המגפה העצימה את הצורך של

האזרחים למצוא ודאות, אולם הם מוצאים אותה ב"עובדות" שנוחות להם, המבוססות על המוסדות האמינים בעיניהם, והן תואמות לדעות שבהן הם מחזיקים בלאו הכי. תחושות הבלבול וחוסר הוודאות נובעות מסתירות בין עובדות שונות ומקורות שונים. שרלטנות, מיסאינפורמציה או טעויות הן תוצאות של רצונות ואינטרסים של אזרחים שונים ומידת ההתאמה בין אלו לבין עובדות שאמונה בהן נוחה ואינה יוצרת דיסוננס קוגניטיבי.

אפשרות שלישית היא שהקורונה היא תופעה סטנדרטית של עידן הפוסט-אמת - תוצאה צפויה של תהליכים בלתי נמנעים. הדמוקרטיזציה וההשכלה הביאו לכך שכל אינדיבידואל רואה עצמו כשיר להחליט מה אמיתי. כך, בעניין מגפת הקורונה - הציבור שומע טענות שונות בזירה הפוליטית ובקהילה המדעית, וחש כשיר להחליט מה הן העובדות, ללא צורך במומחים שיפתחו תיאוריות ויפריכו אותן עבורו. תחושות הבלבול וחוסר הוודאות נובעת מהפער בין תחושת הכשירות של האזרח לקבוע מה נכון, לבין הקושי לעשות זאת בפועל בתקופה רוויית חוסר ודאות ועודף של טענות הנשמעות, שבחלקן הגדול גם סותר זו את זו. מנקודת מבט זו, שרלטנות, מיסאינפורמציה או טעויות הן טענות ככל האחרות שהציבור עשוי לקבל או לדחות.

מוסדות בירור האמת

תקופת הקורונה גרמה לשינוי לא רק בקרב האוכלוסייה הכללית, אלא גם בקרב מוסדות שתפקידם החברתי הוא "בירור האמת" והנגשת מידע לציבור – הקהילה המדעית, התקשורת והמדיה החברתית.

הקהילה המדעית נתקלה בקושי כפול בזמן הקורונה. ראשית, עצם המחקר המדעי הסדור נפגע: בירור הידע המדעי בין המדענים הוא תהליך ממושך, שלא התאפשר בקצבי הזמן המהירים של התפשטות המגפה. בשל לחץ הזמנים, מאמרים רבים פורסמו גם במסגרת ביקורת עמיתים מוגבלת, ואף בלעדיה. כך, פורסמו ממצאים סותרים, שערכם שנוי במחלוקת. הכנסים האקדמיים, ברובם, בוטלו והוחלפו בכנסים זום, שאמנם הנגישות אליהם הייתה רבה יותר מאשר לכנסים מקצועיים, אולם בד בבד גם מקצועיותם ויעילותם מוטלים בספק. האתגר השני הוא בתיווך המדע והמידע לציבור הרחב. בזמן המגפה מדענים אמנם קיבלו חשיפה מרובה, אולם רבים מהם אינם מצטיינים בתיווך מחקריהם לציבור הרחב. כך, מחקרים רבים שאיכותם מפוקפקת הגיעו לציבור הרחב ולמקבלי ההחלטות, שבמקרים רבים ראו בהם "אמת צרופה" ולא תיאוריות והערכות הדורשות תיקוף והוכחה, ויצרו חוסר ודאות מרגע שהתבררו כשגויים.

התקשורת במהלך הקורונה נקלעה למלכוד – מצד אחד, המשבר הביא לנתוני צפייה גבוהים בתקשורת המסורתית בשל הסגר שאפשר צריכה מוגברת, ואף ייתכן שבשל ייחוס אמינות גבוהה ביחס למתפרסם ברשתות החברתיות. מצד שני, יכולת המדיה לתווך מידע מדויק נפגעה בגלל הקושי לברר עובדות ולזהות את המומחים הרלוונטיים. כלי התקשורת נאלצו לכן לעבור במהירות לסיקור אינטנסיבי של נושא, שבו לרובם המכריע חסר ידע מוקדם. בנוסף, הניסיון להביא שני צדדים לכל סיפור הוביל לכך שלעיתים הוצגו עמדות של שרלטנים ושל מומחים כשוות ערך, ואילו עמדות מיעוט הושקו. לבסוף, התפיסה שלפיה לגופי התקשורת ישנה אג'נדה גרמה לכך שגם העובדות המדעיות שהוצגו נתפסו לפעמים כחלק מאג'נדה פוליטית.

המשבר לא פסח גם על המדיה החברתית. אמנם בעבר המדיה החברתית נהגה לא לקחת אחריות על התוכן המפורסם בה מלבד מקרי קיצון, אולם בזמן המשבר חברות המדיה החברתית אימצו מדיניות אגרסיבית יחסית של הפצת מידע ממקורות רשמיים מחד גיסא, ומאידך גיסא סימון ומחיקה – באופן תקדימי – של תכנים מטעים, גם של מנהיגים פוליטיים. פייסבוק אף הכריזה על הקמת גוף שישמש כערכאה לברורים בנושאי סינון וחסימת תכנים.

אמון הציבור

אין הסכמה בנוגע לשינוי של היחס בין הציבור למקבלי ההחלטות ולמוסדות בירור האמת. מצד אחד, נראה כי המדיניות המגבילה, ומרחיקת הלכת, שננקטה במדינות רבות וכן ציות האזרחים להגבלות שנכפו עליהם, העידו על אמון של הציבור בידע שעליהם נשענים מקבלי ההחלטות. הרייטינג הגבוה של התקשורת העיד על אמון מסוים שהציבור רוחש לה ולמדענים שלהם ניתנה במה. מצד שני, אין מידע קונקרטי לגבי אמון הציבור בתקופת משבר הקורונה, ותיתכן דווקא ירידת אמון במקבלי ההחלטות ובמוסדות בירור האמת, בכלל זאת בקהילה המדעית, זאת בשל ריבוי הדעות והשינויים התכופים, אשר הראו לציבור את מגרעותיהם וחולשותיהם. ייתכן גם ששתי המגמות מתקיימות במקביל – אמון הציבור בקרב אוכלוסיות מסוימות גדל ואילו בקרב אוכלוסיות אחרות קטן, כתלות בשאלה האם האוכלוסיות נפגעו ישירות מהווירוס, ועל כן נחושות לבירור האמת לגבי, לעומת אוכלוסיות שנפגעו יותר מההגבלות שהושתו על ידי הממשלות.

בין התובנות שהודגשו בכנס הייתה זו הגורסת כי לאמון הציבור חשיבות רבה בזמן המשבר. ראשית, אמון הציבור עשוי להוות גורם מכריע בציות הציבור להגבלות שנכפות עליו, והן עלולות להוות אתגר מתמשך ואף לחזור ולהתחדש במקרה גל חדש של המגפה. שנית, חוסר האמון עשוי להיות נקודת חולשה המשמשת גורמים זרים המעוניינים לקעקע את אמון האזרחים בממסד במדינות דמוקרטיות, ע"י הדגשת ההשוואה לתפקודן העדיף כביכול של מדינות טוטליטריות תחת המשבר.

השפעות ארוכות טווח של המשבר

במהלך הכנס התעורר דיון בשאלה האם המאפיינים המיוחדים של המשבר יובילו לשינוי עמוק יותר ביחס של הציבור הרחב, של גופי התקשורת ושל מקבלי ההחלטות לגבי מקומם של עובדות, ניתוח מקצועי ומומחים. בהקשר זה עלו הצעות למדיניות:

עבור הקהילה המדעית, ייתכן שמשבר הקורונה יוביל לפגיעה באמון שרוכשים אזרחים למדענים, בשל חשיפת הציבור לחוסר ההסכמות בקהילה זו, המשרה תחושה כי ויכוחים מדעיים דומים לוויכוחים פוליטיים, ועל כן טענות מדעיות מהוות גם כן כלי במשחק הפוליטי. עם זאת, הקורונה הציתה עניין בציבור בנוגע למגיפות והביאה להכרות עם מונחים מדעיים רלוונטיים, העשויים להקל על הקהילה המדעית להסביר את עמדותיה לקראת התפרצות חדשה. כדי להגביר את האמון במדענים הומלץ להקפיד על שיח משתף ביחס למחקר המדעי, במקום שיח לעומתי המחלק את הציבור ל"צודקים וטועים", ולבצע הפרדה בין הקהילה המדעית לבין הזירה הפוליטית, כך שלא ייראה כאילו נבחר הציבור הם אלו שמביאים את המידע, ואגב כך צובעים אותו בצבעים פוליטיים.

התקשורת המסורתית תצטרך לבחון כיצד ניתן לנצל את גל הפופולריות שלה כדי ליצור לעצמה תדמית של גוף בירור אמת איכותי. בין היתר, תידרש מהתקשורת יכולת משופרת לתקשר מדע לציבור באופן ענייני ומדויק, וכן לסנן בין המומחים המובאים לאולפן כדי לוודא שמדובר ברלוונטיים ביותר.

לבסוף, ברמת המדינה והחברה יש לבחון דרכים להחזיר את אמון הציבור במוסדות, בפרט התקשורת, המדע ומוסדות המדינה, על מנת לאפשר התמודדות טובה יותר עם משברים בכלל ועם מגפות עתידיות בפרט, וכן כדי למנוע השפעה אפשרית של שחקנים זרים, כמו רוסיה וסין, העשויות לנצל את משבר להצגת מודל אלטרנטיבי לדמוקרטיה המערבית - מודל המוותר על חירויות פרט בתמורה להתמודדות עם אתגרים קולקטיביים, כגון מגפה, באופן צורה אפקטיבי יותר.